

МАРҲАЛАҲОИ АСОСИИ
ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ
ТАРҶУМАИ БАДЕЙ ДАР АДАБИЁТИ
ТОҶИКИИ АСРИ ХХ

Мурувватиён Чамила Чамол, доктори илми
филология, сарҳодими илмии шуъбаи адабиёти
муосири Институти забон ва адабиёти ба номи
Рудакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон (Тоҷикистон, Душанбе)

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ
И РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ПЕРЕВОДА В ТАДЖИКСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ ХХ ВЕКА

Мурувватиён Джамила Джамол, доктор
филологических наук, главный научный сотрудник
отдела современной литературы Института языка и
литературы им. Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана (Таджикистан, Душанбе)

MAIN STAGES OF FORMATION
AND DEVELOPMENT OF LITERARY
TRANSLATION IN TAJIK
LITERATURE OF THE XX CENTURY

Muruvvatiyon Jamila Jamol, Doctor of Philology,
Leading Researcher of the Department of Contemporary
Literature at the Institute of Language and Literature.
Rudaki of the Academy of Sciences of the National
Academy of Sciences of Tajikistan.

E-mail: alika-xan@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: тарҷумаи бадеӣ, филологҳои тоҷик, пайвандҳои адабӣ, сиёсати ҷаҳонишавӣ

Мақола ба таърихи тарҷумаи тоҷикии садаи бист, зоҳири мафҳумӣ ва зебоишинохтии адабиёти тоҷики ин давра бахшида шудааст. Ин замонаст, ки ҷомеаи хостори қаҳрамонии ҷадид, лояҳои мавзӯӣ ва жанрҳои ҷадид буд. Дар ин раванд адабиёти тарҷума дар ташаккули завқи зебоишиносии адабиёти тоҷик мушорикати фаъол дошт. Таърихи адабиёти асри гузашта, ки аз робитаҳои адабӣ бой аст, дар нимаи аввали асри гузашта осори адибони тоҷик ба забонҳои гуногуни дунё хеле бомуваффақият тарҷума карда мешуд, то ба имрӯз тавачҷуҳи филологҳои тоҷикро ба худ ҷалб накардааст. Ба андешаи муаллифи мақола, сухан дар бораи ташаккули тарҷумаи адабӣ аз нимаи дуюми асри XIX– ибтидои асри XX– пас аз барқарор шудани ҳукмронии мустамликадорӣ Аврупо ва Русия дар Осиёи Марказӣ оғоз гардид, ки ин раванди адабӣ ва омилҳои асосии муайянкунандаи манзараи нави ҷаҳон ҷаҳонишавии сиёсати ҷаҳонӣ буд. Дар ин солҳо, гарчанде дар адабиётишиносӣ тоҷик фаҳмиши илмӣ дар бораи сифати тарҷумаи насри бадеӣ вуҷуд надошта бошад ҳам, дар бораи паҳлӯҳои алоҳидаи тарҷума аллақай нуктаҳои назарҳои гуногун пайдо шуда буданд, аммо ин мақолаҳо ҳанӯз масъалаҳои назариявии тарҷумаро ҳал карда натавонистанд. Асосҳои назарияи илмии тарҷума зуд-зуд рӯй дода, мақолаҳои хусусияти ҷашнӣ ба инкишофи алоқаҳои байни адабӣ мусоидат карданд. Ва ба ин нигоҳ накарда, дар бобати сифати тарҷума чунин қафомонӣ аз ҷиҳати назариявӣ ба тарҷумонҳои тоҷик барои азхуд кардани стратегия ва усулҳои нав, усулҳои нав ҳалал нарасонд; Ҳамин тавр, тарҷумаи бадеии садаи XX дар Тоҷикистон ҳамчун як наъви фаъолияти тарҷумаи мустақилтар зӯҳур мекунад.

Ключевые слова: художественный перевод, таджикские филологи, межлитературные связи, политика глобализации

Статья посвящена истории таджикского перевода XX века, концептуально-эстетическому облику таджикской литературы этого периода. Это время, когда общество требовало нового героя, новые тематические пласты и жанры. В этом процессе переводная литература приняла активное участие в развитии эстетического вкуса таджикской литературы. История таджикской литературы прошлого столетия, богатая литературными связями, никогда не переставала привлекать внимание таджикских филологов. В первую половину прошлого столетия весьма успешно на различные языки мира переводились и произведения таджикских писателей. По мнению автора статьи, о становлении художественного перевода следует говорить начиная со второй половины XIX - начала XX века – после установления колониального господства Европы и России в Средней Азии. Перевод стал важным двигателем литературного процесса и основным фактором, определяющим новую картину мира. В эти годы, хотя и не было еще в таджикском литературоведении научного осмысления качества переводов художественной прозы, но уже появились различные точки зрения на определенные аспекты перевода, однако, эти статьи пока еще не могли решать теоретические вопросы перевода, разрабатывать основы научной теории перевода. Частым явлением, способствовавшим развитию межлитературных связей стали статьи юбилейного характера. И несмотря на это, научного анализа качества перевода не было, такое отставание в теоретическом плане не мешало таджикским переводчикам овладевать новыми стратегиями и методами, приемами. Таким образом, художественный перевод XX века в Таджикистане проявляет себя более самостоятельно как вид переводческой деятельности.

Key words: literary translation, Tajik philologists, interliterary connections, globalization policy

The article is devoted to the history of Tajik translation of the twentieth century, the conceptual and aesthetic appearance of Tajik literature of this period is considered. This is a time when society demanded a new hero, new thematic layers and genres. In this process, translated literature took an active part in the development of the aesthetic taste of Tajik literature. The history of Tajik literature of the last century, rich in literary connections, has never ceased to attract the attention of Tajik philologists. In the first half of the last century, the works of Tajik writers were very successfully translated into various languages of the world. According to the author of the article, we should start talking about the formation of literary translation from the second half of the 19th – early 20th centuries - after the establishment of the colonialist domination of Europe and Russia in Central Asia. Translation has become an important engine of the literary process and the main factor determining the new picture of the world is the global policy of globalization. During these years, although there was no scientific understanding of the quality of translations of literary prose in Tajik literary criticism, various points of view on certain aspects of translation had already appeared, but these articles could not yet solve theoretical issues of translation or develop the foundations of a scientific theory of translation. Anniversary articles have become a frequent phenomenon that has contributed to the development of interliterary connections. And despite this, there was no scientific analysis of the quality of translation; such a lag in theoretical terms did not prevent Tajik translators from mastering new strategies and methods, techniques. Thus, literary translation of the twentieth century in Tajikistan manifests itself more independently as a type of translation activity.

Асри XX дар таърихи адабиёти тоҷикӣ давраи на танҳо бархӯрдхӯву талафоти фоҷиавӣ, балки давраи комёбиҳои тозаӣ ғоявию бадеӣ низ буд, ки симои концептуалӣ ва эстетикӣ онро дигар кард. Агарчи кулли воқеоти дар қарни гузашта рухдода ба як марҳалаи таърихи халқи тоҷик табдил ёфтааст ва дар он хунрезиву зӯровариҳои зиёде содир шудааст, маҳз дар ҳамин давра халқи тоҷик бузургтарин қадамҳои худро ба сӯи пешравӣ ва ояндаи дурахшони ҳеш гузоштааст.

Адабиёти асри XX аз ҷиҳати моҳияти таърихиву типологии худ як низоми нави бадеӣ бо тафаккури тозаӣ бадеӣ ва дарки нави эстетикӣ ҷаҳон ва баёнги давраи навин мебошад. Адабиёти нав рӯи сахна қаҳрамони нав, инсонии воқеияти навро баровард, қабатҳои мавзӯоти тозаро намудор кард ва ба қорбурди жанрҳои нав рӯ овард.

Дар инкишофи адабиёти тоҷикӣ, маориф ва парвариши завқи эстетикӣ тарҷумаи бадеӣ нақша муҳимро бозидаст. Равшан аст, ки бидуни тарҷумаи бадеӣ манзараи таҳаввули адабиёти миллии нопурра мебошад, зеро дар ин солҳо тарҷумаи бадеӣ бо адабиёти тоҷикӣ робитаи дутарафаи наздик пайдо намуда, ҷузъи муҳими раванди адабии Тоҷикистон гардид. Мутаассифона, адабиётшиносии тоҷик то ҳол ба фаъолияти мутарҷимони асри XX таваҷҷуҳи лозима надодааст, гарчанде эҷодиёти онҳо аҳаммияти на танҳо таърихӣ, балки амалиро низ дорост. Омӯхтани таҷрибаи онҳо барои тарҷумонҳои муосир заминаи мусоид буда, таҳқиқи тарҷумаҳои бадеӣ яке аз роҳҳои муассир дар адабиётшиносии муқоисавӣ ба шумор меравад.

Тарҷумонӣ яке аз қадимтарин соҳаҳои фаъолияти инсон мебошад. Агарчи бино бар навиштаи В.Н.Комиссаров, “худӣ тарҷумонҳо даъвои қадимтарин будани касби худро надоранд, эҳтимолан беасос нест, ки дар сайёраи мо дар замони ташаккули қабिलाҳои гуногунзабон зарурат ба шахсоне пайдо шуд, ки дар робитаҳои байни намояндагони қабिलाҳои мухталиф ба сифати миёнҷӣ метавонистанд хизмат бикунанд. Ва гумон меравад, ки аввалин тарҷумонҳо занҳо буданд. Чун маълум аст, ки дар замони қадим расми арӯсдуздӣ аз қабिलाҳои бегона вучуд дошт ва зан, беихтиёр, забони шавҳарашро азхуд намуда, дар зарурат вазифаи тарҷумониро иҷро мекард. Табиист, ки сараввал тарҷумонӣ ба шакли шифоҳӣ сураат мегирифт ва баъдтар, бо пайдоиши хат тарҷумонҳо низ қори худро хаттӣ иҷро менамуданд.

Аз таърихи ҳазорсола доштани касби тарҷумонӣ далелҳои сершуморе гувоҳӣ медиҳанд” [9, с. 84].

Таърихи тарҷумаи бадеии тоҷикӣ таърихи ҷустуҷӯӣ, дарк ва эҳёи адабиёти хориҷӣ бо забони модарӣ буда, бо мақсади баҳра бардоштан аз дастовардҳои он ва ба ин васила ғаний гардондани адабу фарҳанги ҳеш сураат гирифтааст. Мутахассисони филологияи тоҷик борҳо кӯшиш кардаанд, ки ба таври кулӣ таърихи тарҷумаи тоҷикиро муаррифӣ кунанд. Ҷанбаҳои гуногуни тарҷумаи адабӣ дар пажӯҳишҳои донишмандон ва аҳли тарҷумаи тоҷик Ҳ.Аҳрорӣ, Р.Ҷошим, А.Дехотӣ, М.Шакурӣ, А.Сайфуллоев, А.Сатторзода, Л.Н. Демидчик, Ҳ.Шодикулов, З.Муллоҷонова, В.Самад, Ш.Мухтор, Н.Салимӣ, М.Мирзоюнус, А.Абдусатторов,

А. Абдуманнонов, А. Нуралиев, А. Давронов, А. Аминов, А. Самадов, Ҷ. Саъдуллоев ва дигарон баррасӣ гардидааст.

Адабиёти нави тоҷикӣ дар робитаи доимии муассир бо адабиёти халқҳои дигар инкишоф ёфтааст. Далели таваҷҷуҳи беандоза доштани халқи тоҷик ба адабиёт ва фарҳанги ҳамсояҳои дуру наздики худ тарҷумаи адабии ғании он мебошад, ки бо дастовардҳои бадеии худ ҷолиб буда, бо эҷодиёти адибони тоҷик алоқамандии мустақкам дорад. Дар асри XX робитаи тарҷумаи бадеӣ бо адабиёти тоҷикӣ то ба дараҷае наздик буд, ки бидуни он рушди адабиёт дар Тоҷикистон ноқис мебуд. Бояд гуфт, ки беҳтарин тарҷумаҳо ба забони тоҷикӣ ба таври табиӣ ба ҳазинаи адабиёти тоҷикӣ ворид шудаанд.

Аз нигоҳи ба вучуд омадани таълифоти назарӣ дар боби тарҷумаи бадеӣ солҳои охири даврони Истиқлол пурмаҳсултарин ба шумор мераванд, зеро маҳз дар ҳамин солҳо оид ба масъалаҳои мухталифи назарии тарҷума рисолаҳои сершумор дифоъ шуда, фаъолияти мунаққидон ва адабиётшиносон авҷ гирифта, дар ин замина даҳҳо китобҳо нашр шуданд, ки масъалаҳои методологияи омӯзиши робитаҳои адабӣ амалия ва назарияи тарҷумаи бадеиро дар бар мегиранд. Дар ин солҳо рисолаҳои Х.Р. Холов [16], А. У. Давронов [8], З.А. Шарипов [17], Г.Р. Рустамова [12], Г.А. Шарифова [19], Н.Ш. Ҳамидова [13], Б.К. Бадалов [4], Б.Р. Раҳмонов [11], З.П. Бобоалиева [6], М.Т. Бақоева [5], А.Х. Наврузов [10], А.Ҷ. Ашуров [3], Н.Н. Холназаров [15] ва дигарон ба таъъ расидаанд, ки баёнгари заҳматҳои пурсамари олимони тоҷик мебошад.

Аммо агарчи ҳамаи пажӯҳишҳои зикргардида ҳанӯз ҳам ба мо имкон намедиханд бигӯем, ки қорҳои дар ин замина анҷомшуда қомил ва ё дар ҳадди лозима мебошанд, мо онҳоро дар ин самт саривактӣ мешуморем. Зеро “робитаҳои адабии мо, ба истиснои баъзе равобитӣ хусусӣ, дар айни ҳол, гуфтан мумкин аст, ки дар ҳолати яхбаста қарор доранд” [18, с.12-21]. Танҳо дар солҳои охир вазъияти тарҷума рӯ ба беҳбудӣ ниҳод ва нашр гардидани алманаҳи «Литературный Таджикистан» аз тарафи Маркази тарҷумаи назди Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон аз ҳузури он гувоҳӣ медиҳад.

Аз ҷумла мавзӯи ин тадқиқот – таърихи тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти тоҷикии асри XX ба таври қофӣ таҳқиқ нашудааст. Аз адибони асри XX, ки бо тарҷумонӣ машғул буданд, асосан фаъолияти С.Улуғзода мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Маъмулан тарҷумонҳои дигар танҳо дар робита бо пажӯҳиши дарки осори адибони хориҷӣ дар Тоҷикистон зикр мешуданд.

Бо оғози тарҷумаи насри бадеӣ ба адабиёти тоҷикӣ шакл ва мазмунҳои нави адабӣ ворид гаштанд. Далели майлу рағбати беандоза доштани халқи тоҷик ба адабиёт ва фарҳанги ҳамсояҳои хориҷии хеш — чи дуру чи наздик - тарҷумаҳои сершуморе мебошанд, ки бо қомеъҳои бадеии худ ҷолиб буда, бо эҷодиёти нависандагони тоҷик алоқамандии устувор доранд. Ҳамаи беҳтарин тарҷумаҳои бадеие, ки ба забони тоҷикӣ офарида шуда буданд, ба таври табиӣ ба ҳазинаи адабиёти тоҷикӣ ворид шуданд.

Инсоф он аст бигӯем, ки аксари он тарҷумаҳои бунёдии осори адабиёти ҷаҳонӣ, ки ба шарофати мутарҷимон хонандаи тоҷик аз онҳо оғаҳӣ ёфт, маҳз дар асри XX ба таъъ расидаанд. Хато намекунем, агар ҳамчунин бигӯем, ки на пеш ва на баъд аз он санъати тарҷумонӣ ин қадар нашъунамо накарда буд ва он қадар мутарҷимони соҳибистеъдод, ки дар ин давра адабиёти халқҳои мухталифро ба забони тоҷикӣ баргардонда буданд, фаъолият намекарданд. Маҳз дар ҳамин давра хонандаи тоҷик имконият пайдо кард, ки ба забони модарии худ асарҳои намоёндагони халқҳои дигарро бихонад, ки онҳо қудрати ба ташаккули ҷаҳонбинии тоза таъсир расониданро доштанд, аз ҷумлаи асарҳои А. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, А. Гертсен, Н. Некрасов, И. Крилов, Н. Гогол, А. Чехов, Л. Толстой, М. Горкий, С. Есенин, М. Пришвин, К. Чуковский, М. Рилский, В. Катаев, А. Барто, С. Маршак, А. Твардовский, М. Шолохов, А. Фадеев, А. Гайдар, У. Шекспир, Алфред де Мюссе, Т. Драйзер, Г. Фаст ва ғ. Тарҷумаи осори саромадони адабиёти форсии тоҷикӣ ба забони русӣ қаму беш амиқтар дар нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ баррасӣ шудааст.

Таҷрибаи насли пешини тарҷумонҳои шӯравии рус, аз қабилӣ В. Державин, О. Румер, И. Селвинский, К. Липскеров, С. Липкин, В. Левик, С. Шервинский, ки ба туфайли онҳо ашъори барҷастаи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Хайём, Румӣ, Саъдӣ, Қомӣ ва дигарон ба забони русӣ садо доданд, бешак, сазовори омӯзиш аст.

Шоирон А. Адалис, Т. Стрешнева, Г. Регистон, Т. Спендиарова, Д. Самойлов, Ю. Козловский, А. Кочетков, Н. Гребнев, В. Звягинцева, С. Северцев, Р. Рождественский ва дигарон дар ҷодаи тарҷума ва тарғиби осори саромадони адабиёти мо заҳмати қам нақшидаанд. Бо шарофати саъю қӯшиши онҳо “Намунаҳои шеърӣ тоҷикӣ” (“Антология

таджикской поэзии”) дар солҳои 50-ум ду маротиба нашр шуда буд. Ҳамин адибон дар тарҷумаи шеър ва дostonҳо, ки ба маҷмӯаи “Ахтарони шеър” (“Звезды поэзии”) дохил шудаанд, ғаёлона иштирок кардаанд.

Баъдтар Г. Плисетский, Ю. Кузнецов, М. Синелников, С. Золотцев, А. Парпара, Т. Кузовлева ва Г. Ашкинадзе ба тарҷумаи ашъори саромадони мо шурӯъ карданд. Он вақтҳо маҷмӯаҳои ашъори Хайём ва Ҳофиз дар тарҷумаи Г. Плисетский аллакай ба таъби расида буданд. Дар ҷумҳурии мо тарҷумаи рубоӣи Хайём, ки ба қалами Г. Плисетский тааллуқ дошт, аз тарафи аҳли адаб ва хонандагон қуллан баҳои мусбат гирифт. Ҷунончи зиндаёд Махмуд Воҳидов тақсептакли машҳури хешро маҳз дар асоси тарҷумаи рубоӣи Хайём аз тарафи Г. Плисетский омода карда буд. Ногуфта намонад, ки баъзеҳо бар ин назаранд, ки Хайём дар ин тарҷумаҳо беҳад “мудернезӣ” (замонавӣ) менамояд. Ин масъала баҳсталаб аст. Аммо ҳақиқат дар он аст, ки Г. Плисетский дар тарҷумаи хеш аз тарҷумаҳои таҳтуллафзие, ки камбудии бисёре аз тарҷумонҳои пешини Хайём буданд, катъиян даст кашид [1, с.149].

Дар нимаи аввали асри гузашта осори адибони тоҷик ба забонҳои мухталифи ҷаҳон бағоят муваффақона тарҷума шуда буданд. Мо аз он номгӯӣи тӯлонӣ танҳо баъзе аз он тарҷумаҳоро зикр мекунем: қиссаи С. Айнӣ “Жизнь бедняка Бозора” (“Ҳаёти Бозор камбағал”, 1934), “Из прошлого” (“Аз гузашта”, 1935), “Тӯҳфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ил-асҳоб»-и Возех (1946) дар тарҷумаи А. Муталлибов, песаи С. Улуғзода “Краснопалочники” (“Қалтақдорони сурх”, 1947) дар тарҷумаи К. Улуғзода, повести С. Улуғзода “Возвращение” (“Ёрони боҳимат”, 1947) дар тарҷумаи А. Адалис, романи Раҳим Ҷалил “Пулат и Гулру” (“Пӯлод ва Гулрӯ”, 1956) дар тарҷумаи А. Писменный, маҷмӯаи шеърҳои ҳачвӣи М. Аминзода дар тарҷумаи М. Фофанова (1963), романи Ҷ. Иқромӣ “Дочь огня”, “Духтари оташ”, 1965) дар тарҷумаи В. Смирнов, ҳамҷунин песаи А. Дехотӣ “Свет в горах” (“Нур дар кӯҳистон”) (“Литературный Таджикистан”, 1957) ва повести К. Наимӣ “Светлый день” (“Рӯзи равшан”) (“Гулистон”, 1960) дар тарҷумаи Дмитрий Дудкин, “Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш (“Путешествие из Бухары в Петербург”, 1960) дар тарҷумаи М.Н. Осмонова ва Л.Н. Демидчик, достони М. Миршакар «Ливои Зафар» («Знамя победы», 1962), китоби Т. Усмон «Дурдонаҳои назми тоҷик» («Жемчужины таджикской поэзии», 1960) дар тарҷумаи В. Кириллов, маҷмӯаи «Суруҳои халқии тоҷик» («Таджикские народные песни», 1960) дар ҳамқаламии В.Кирилов бо М. Фофанова, очеркҳо ва публицистикаи М. Турсунзода, Ҷ. Иқромӣ, А. Шукӯҳӣ, назми А. Сидқи, А. Баҳорӣ, очеркҳои С. Улуғзода, Ф. Ниёзӣ, М. Начмиддинов дар тарҷумаи Арнолд Одинцов ва ғ.

Дар он солҳо бо мақсади мубодилаи таҷриба нависандагону олимони рус мунтазам ба Тоҷикистон сафар мекарданд, ҷунончи В. Шкловский дар ёддоштҳои қайд мекунад: “Чун ба Тоҷикистон омадам, хушбахтона баҳтам баландӣ кард, ки ман бо фарҳанги бостонии тоҷику форс рӯ ба рӯ шудам, фарҳанге, ки ҳаммонанди Шекспир бузургоноро ба дунё овардааст, аз қабилӣ Саъдиву Ҳофиз, Фирдавсиву Рӯдакӣ ва баъдан, дар асри мо, Айнӣву Лоҳутӣ” [20,с.35].

Ба таври назаррас афзудани миқдори тарҷумаи тоҷикии асарҳои В. Шекспир, Т. Драйзер, Молиер, Стендал, Мопассан, Шарл де Костер ва дигарон шаҳодат аз афзудани майли хонандаи тоҷик ба нависандагони Аврупои Ғарбӣ мебошад. Шавқу ҳаваси адибони тоҷик ба классикони ҷаҳонӣ тадриҷан хусусияти доимӣ ва афзоюнда пайдо мекунад.

Бешубҳа, марҳалаи муҳим дар ин раванд ғаёлияти пурсамари адибони ҷавони тоҷик дар солҳои 30-юми садаи XX буд, ки он ба ташаккули матлуби тарҷумаи бадеӣ мусоидат кард. Зимнан, тарҷумаи бадеӣ дар сарзамини мо аз замони Ҳахоманишиҳо, Аршакиён ва Сосониён бо роҳи равиш ва қонунмандии хоси худ инкишоф ёфтааст [14,с.3]. Чун ба таҳаввули раванди тарҷумаи насри бадеӣ аз даврони қадимтарин нигарем, пай бурдан мумкин аст, ки ин раванд таъсири радубадалшавии иҷтимоиро дар худ бевосита эҳсос намудааст ва онҳо низ дар навбати худ дар раванди рушди он тамоюл меъёр ва вижаҳои нав ворид кардаанд.

Аммо агар дар бораи ташаккули тарҷумаи бадеӣ ҳамчун як соҳаи ғаёлияти эҷодӣ сухан ронем, шояд суханро аз нимаи дуоми асри XIX ва аввали асри XX, пас аз ғатҳи истилогаронаи Осиёи Марказӣ аз тарафи Аврупо ва Русия ва ҷорӣ намудани ҳуқумронии онҳо сар қунем, ки дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣву маданиятӣ минтақа саҳифаҳои нав боз кард. Барқарор гардидани робитаҳои дипломатӣ ва пайдоиши имкониятҳои тичоратӣ соҳибқорон ва маорифпарварони аморати Бухоро бо ҳаёти кишварҳои дигар шинос намуд. Тарҷума омили муҳими пешрафти раванди адабӣ гардид, падидаҳои мусбати фарҳанги дигарро ба таври

муассир фаро гирифт. Шоиру нависандагон бо эҷодиёти адибони машҳури хориҷӣ, аз ҷумла адибони рус шинос шуда, бо тарҷума намудани асарҳои онҳо ба пешрафти илму маданияти кишвари хеш саҳмгузор шуданд.

Ин вомгириҳо дар адабиёти тоҷикии асри XX ба пайдоиши марҳалаи нави таҳаввулот сабаб шуданд. Тавре ки Садриддин Айни қайд мекунад, бо ворид шудани рӯзномаву китобҳои наваз хориҷӣ ба кишвар, хусусан пас аз Инқилоби соли 1905 дар Русия, дар Бухоро ва Туркистон адибони наваз пайдо шуданд [2, с.353]. Дар натиҷаи чунин тағйироти иҷтимоӣ дар ҷомеа дар адабиёти тоҷикӣ дар нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX ҷараёни адабие бо номи «ҷадиӣ» («маърифатпарварӣ») ба вуҷуд омад.

Мутаассифона, пас аз соҳибистиклол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи тарҷумаи адабӣ ба «қаҳтии тӯлонӣ» дучор омад, аммо дар масъалаи таҳқиқи таърих ва назарияи робитаҳои адабӣ пажӯҳишгарон бо истифода аз маводи қаблӣ ба натиҷаҳои муҳим ноил гардиданд» [2, с.22-33].

Тираномии соли 2021 дар Душанбе Ш. Ҳамроқулов зимни суханронӣ дар конференсияе, ки таҳти сарпарастии Институти «Ҷамъияти боз» (Бунёди Сорос дар Тоҷикистон) баргузор шуда буд, далелҳои таассуфангезро овард. Ӯ аз ҷумла таъкид кард, ки: “Дар панҷсолаи аввали даврони Истиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ташаккули иқтисоди бозаргонӣ дар кишвар раванди тарҷумаи бадеӣ қариб қатъ гардида буд. Се нашриёти асосии кишвар («Адиб», «Ирфон» ва «Маориф») дар давоми солҳои 1991-1996 ҳамагӣ 6 ё 7 китоби тарҷумаи адабиёти хориҷиро ба таъб расониданд, ки дар солҳои 80-ум асри гузашта тарҷума шуда, наشري онҳо бо сабабҳои гуногун дар солҳои 90-ум ба нақша гирифта шуда буд. Агар натиҷаҳои тарҷумаи солҳои 1991-1995-ро бо солҳои 1986—1990 муқоиса кунем, вазъи он боз ҳам ногуворотар ба назар мерасад. Дар панҷсолаи охири даврони Иттиҳоди Шӯравӣ ин нашриётҳо танҳо дар Тоҷикистон 192 китоби тарҷума ба таъб расониданд, ки 41-тоаш аз тоҷикӣ ба русӣ ва 151 адади боқимондаи он аз русӣ ва дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ буданд. Ин рақамҳо бе дарназардошти чопи намунаҳои адабиёти мо дар Русия ва дигар ҷумҳуриҳои минтақаҳо мебошад. Аз ин 192 китоб 65 адад ба соли 1990 рост меояд, ки он замон тарҷумаи бадеӣ бо 15 унвон ба таъб мерасид. Ва аз ҳама ҷолиб он аст, ки мувофиқи таҳлили ин факту рақамҳо, тарҷума дар он солҳо дар Тоҷикистон на танҳо аз ҷиҳати миқдор, балки аз ҷиҳати сифат ҳам ба дараҷаи болотарини худ расида буд» [21, с.22-33].

Дар рисолаи мазкур кӯшиш шудааст, ки таърихи тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти тоҷикӣ ва дар заминаи он, ҳаёт ва фаъолияти барҷастатарин мутарҷимони тоҷик дар садаи гузашта бозтоб ёбад. Бо сабаби маҳдудияти ҳаҷми рисола дар бораи кулли тарҷумонҳое, ки аз назари муҳаққик сазовори тавачҷуҳанд, маълумот додан имкон надоштааст. Аз ин рӯ мо танҳо баррасии фаъолияти қасонеро пешкаши шумо менамоем, ки аз назари мо, эҷодиёти онҳо як марҳалаи муайяни таҳаввули тарҷумаи бадеии тоҷикиро инъикос менамояд. Ҳамин тариқ, бо омӯхтани раванди пай дар пай иваз шудани наслҳои тарҷумонҳо мо барои ба мушоҳида гирифтани раванди ташаккули тарҷумаи бадеӣ ва таҳаввули усули тарҷумаро дар вобастагӣ бо рушди умумии адабиёти тоҷикӣ кӯшиш хоҳем кард.

Ногуфта намонад, бо вуҷуди он ки аз тарҷумаҳои онҳо солҳои зиёде сипарӣ шудааст ва шояд онҳо ба хонандаи имрӯз таъсири муассире расонда натавонанд, омӯхтани таҷрибаи таърихчӯ барои мутарҷимони муосир мактаби ибратбахш аст. Эҷодиёти мутарҷимони тоҷикии асри XX аҳаммияти на танҳо таърихӣ, балки амалиро низ дорост.

Дар рушди адабиёти тоҷикии асри XX нақши робитаи он бо адабиёти Аврупои Ғарбӣ, аз ҷумла адабиёти русӣ ва адабиёти халқҳои славянитабори дигар нақши барҷаста бозидаст. Дар давоми таҳаввули бисёрсолаи тарҷумаи бадеӣ асарҳои зиёде аз ашъори шоирони хориҷӣ ва намунаҳои эҷодиёти шифоҳии дигар халқҳо ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд, ки маънавияти халқи моро ғани гардониданд.

Дар арафаи асрҳои XX-XXI *омили асосие*, ки манзараи нави ҷаҳонро муайян мекунад, сиёсати умумии ҷаҳонишавӣ мебошад. Аз ин лиҳоз мо хангоми таълифи рисолаамон бо дарназардошти муҳимтарин вазифаҳои филологияи тоҷик дар ин раванд вижаҳои тафаккури миллӣ, аз ҷумла омилҳои ворид гаштани фарҳангамон ба арсаи фарҳанги умумиҷаҳонро дар назар доштем.

Афзоиши теъдоди тарҷумаҳо дар он замон фазои фарҳангиро, ки ба таври кофӣ вуҷуд надошт, бештар пур мекард ва ин раванд бо ташаккули адабиёти нави тоҷикӣ ҳамқадам буд. Дар баъзе марҳалаҳо матнҳои тарҷумаи бадеӣ аксар вақт ҳатто дар баробари асарҳои асли

пазируфта мешуданд, аз ҷумла тарҷумаи романи Сервантес «Дон Кихот», ки онро Сотим Улуғзода аз забони русӣ анҷом додааст (1974).

Дар асри ХХ робита бо адабиёти мамлакатҳои дигар ба дараҷае вузъат гирифт, ки мислаш то ин замон набуд. Таҷрибаи миллатҳои бегона торафт бештар анғезаи инкишофи олами бадеии худӣ мегардад.

Дар солҳои 80-ум мунтахаби асарҳои бисёрчилдаи классикони рус: Лев Толстой ва Михаил Шолохов дар 8 ҷилдӣ, Николай Гогол дар 3 ҷилд, Фёдор Достоевский ва Владимир Маяковский дар 2 ҷилдӣ нашр шуданд. Дар он солҳо тарҷумаи асарҳои Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ ба забони русӣ, Сергей Есенин ва Николай Тихонов ба забони тоҷикӣ низ ба таъби расидаанд. Ин нашрҳои бисёрчилда бо муқаддимаҳои муфассали олимони маъруф Расул Ҳодизода, Абдунабӣ Сатторзода, Ҳамрокул Шодиқулов пешкаш гардидаанд, ки ин худ аввалин кӯшиши арзёбии касбии заҳмати 70-80 солаи эҷодии намоёндагони мактаби тарҷумаи адабии тоҷикӣ буд.

Маҳз дар солҳои 80-уми асри ХХ асарҳои барҷастаи адабони Аврупои Ғарбӣ (аз ҷумла Марк Твен, Жюль Верн, Ч. Лондон, Я. Гашек, Р. Роллан, А. Зегерс, Лонгфелло, Сервантес, Данте, У. Уитмен, Шекспир, Шарл де Костер, Байрон ва диг.) пешкаши хонандагони тоҷик гардиданд.

Тағйирот дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистон дар солҳои 70-уми асри ХХ боиси он гардид, ки “русизмҳо” торафт бештар ба насри тоҷик ворид шуданд. Сабаби инро пажӯҳишгарон дар боло рафтани сатҳи русидонии насли муосир нисбат ба намоёндагони нимаи аввали асри гузашта дидаанд. Ва ин омил дар навбати худ ба пайдоиши тарҷумаҳои нав мусоидат намуд. Дар ин давра тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти тоҷикӣ дигар танҳо аҳамияти иттилоотӣ надошт, балки сатҳи сифати тарҷумаҳо ба таври назаррас бештар шуд, интиҳоби асарҳо барои тарҷума, мисли он ки дар солҳои 30-50-ум буд, дигар бенизом сурат намегирифт, балки табиӣ буд – қисме аз онҳо ба шакли кӯҳна ва дигаре муодерн шуда буданд.

Дар нимаи дууми асри ХХ тарҷумаи бадеӣ ҷанбаи эстетикӣ пайдо карда, нақши пайвандгари таърихи фарҳанг ва ҳаёти муосирро бозид, забони он тағйир ёфт, стратегия ва усули ҳос тарҷумонӣ пайдо шуд. Алаҳусус дар тарҷумаҳои солҳои 70-ум дараҷаи фардияти эҷодии тарҷумон хеле равшан зоҳир гардид.

Аз ҷиҳати солҳои 50-ум дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи тоҷик пешравӣ дида мешуд. Дар илм мутахассисони ҷавон ба камол расиданд, ки он сабаби пайдо шудани имкони таъсиси Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон гардид. Тарҷумаи адабиёти ғарб ба таври назаррас эҳё шуд. Ба ин давраи таърихи адабиёти тоҷикӣ теъдоди зиёди тарҷумаи асарҳои намоёндагони адабиёти англисӣ, фаронсавӣ ва италиявӣ хос аст, аз қабилӣ романҳои Рафаэлло Ҷованолӣ “Спартак” (тарҷумаи Ҳасан Ирфон, 1956), Волтер “Кандид или Оптимизм” (“Кандид ё Некбинӣ”, тарҷ. Ҳабиб Аҳрорӣ, 1959), Гамарра Пиер “Дети нишеты” (“Фарзандони фақр”, тарҷумаи Мидҳат Беҳбудӣ, 1955). Раванди воридшавӣ ва интишори афкори нав аз адабиёти Аврупои Ғарбӣ, ки аз солҳои 30-ум оғоз шуда буд, дар ин солҳо ба арши аълои худ расид.

Бо вучуди он ки дар адабиётшиносии тоҷики он замон ҳанӯз дарки илмӣ сифати тарҷумаҳои насри бадеӣ вучуд надошт, аммо бо сабаби ҷопи тарҷумаи асарҳои нав фикру мулоҳизаҳо, нуқтаи назарҳо оид ба баъзе ҷиҳатҳои тарҷума изҳор мешуданд. Масалан, З. Ҳошимова дар мақолаи “Дарки матни асл” (“Постижение оригинала”) дар бораи тарҷумаи осори С. Айнӣ ба забони русӣ чунин хабар медиҳад: “Ба наздикӣ ҷилдҳои навбатии осори Айнӣ ба забони русӣ аз ҷоп баромад”.

Сипас, З. Ҳошимова нусхаи асли “Ёддоштҳо”-ро бо тарҷумаи С.Бородин муқоиса карда, ба ҳулосае меояд, ки тарҷумон аксари вақт аз усули “трансформатсия” (тағйири шакл) истифода мекунад, яъне вай “аз матни асл пораҳои “нолозим”, “партовҳо”, “тарошаҳо” ва дигар қисматҳоеро, ки ба назари ӯ ... асоси романтикӣ (ормонгароёна) доштанд, хорич намудааст”. Муҳаққиқ ин усули тарҷумаи С. Бородинро бо он асоснок мекунад, ки мутарҷим дар тарҷумаи “Ёддоштҳо” бештар худро ҳамчун нависандаи дорои муносибати фардӣ ба кори эҷодӣ, на ба ҳайси тарҷумон, зиёда аз ин чун мутарҷим-муҳаққиқ зоҳир намудааст. Аммо баъдан муаллифи мақола зикр мекунад, ки “доштани усули эҷодии ба худ хос ба кори тарҷумаи асари бадеӣ набояд ҳалал расонад, балки баръакс, мусоидат бикунад. Аз як тараф, бахти Садриддин Айнӣ омад кардааст, ки осари ӯро санъаткори боистеъдод ба мисли С. Бородин тарҷума намудааст. Ҳунармандро бояд марди ҳунар тарҷума бикунад. Вале, аз нигоҳи дигар, мутарҷим дар ин

маврид ба доираи даҳолатнопазир, чавҳари сабки нависанда, услуб ва концепсияи бадеии он даҳолат намудааст” .

Ҳамчунин маълум мешавад, ки С. Бородин “саҳифаҳоеро, ки аз назари мо барои дарки концепсияи умумии китоб муҳим мебошанд, ихтисор кардааст. Аз ҷумла маълумоти таърихӣ – тавсифи мадрасаҳои Бухоро, таърихи бунёди онҳо, ки барои шинохти онҳо хеле муҳим аст, ҳамчунин мулоҳизаҳои нависанда дар бораи вижагиҳои меъморӣ он давр, баёни рӯзгор, расму оин, хунаҳои гуногун, оид ба ободонии шаҳр, сабабҳои рух додани эпидемия ва ғайраҳо” (VI, 199) бо сабаби “очеркнамо” будани он новеллаҳо ва гӯё эклектикӣ вонамуд кардани сабки С. Айнӣ дар тарҷума ҳазф намудааст.

Мақолаҳои ҷашнӣ мунтазам ҷоп мешуданд, аз қабилӣ мақолаи Сотим Улуғзода, оид ба Л.Н. Толстой. Ӯ навиштааст: “Бо камоли миннатдорӣ аз хунараманди нобиғаи калом, ки рӯзу шабҳои саодатмандро дар мутолиаи китобҳои паси сар мекардам, ҳамеша дар хотирам ҳафт. Андеша ва Зебӯй қаҳрамони асарҳои Лев Николаевич Толстой мебошанд. Солҳои охир таҳрири тарҷумаҳои тоҷикӣ асарҳои ӯ “Война и мир” (“Ҷанг ва сулҳ”) ва “Анна Каренина” насибам гашт, ки боиси шарафмандии ман гардид. Бо амри зарурат дарки ҳар як сухан мекардам ва дар пеши назарам торафт бештар умқи маҳорати нависанда, рангҳои нав ба нави расмони сеҳрнокӣ калом зоҳир мешуд. Ба умқи олами ботинӣ одам назар андӯхтани Толстой, маҳорати баёни кулли ҳаракатҳои рӯҳи инсон, сохтани образҳои мукамал, характерҳо хело ҳайратангезанд. Персонажҳои Толстой, хоҳ дувумдараҷа бошад ҳам, фаромӯшнопазиранд; тасвири манзараҳои табиат як умр дар хотир боқӣ мемонанд.

Аз ҷоп баромадани нахустин тарҷумаҳои осори Лев Толстой ба забони тоҷикӣ ба аввали солҳои 30-юм рост меояд ва аз он замон хонандаи тоҷик ба ӯ дилбастагӣ пайдо кардааст ва аз он лаҳзае, ки тоҷикон қудрати таҳлили осори ӯро бо забони асл пайдо карданд, шайдои ӯ гаштанд” [Улуғзода, С., 1963: 200 с.]. Ин мақолаҳо аз таъсири адабиёти рус ба адабиёти тоҷикӣ шаҳодат медиҳанд, аммо дар онҳо таҳлили илмӣ мероси шоир, нависанда, тарҷумаи осори онҳо вучуд надошт.

Чунин ақибмани назаррас дар назария ба мутарҷимони тоҷик барои анҷоми тарҷумаҳои олий, азхуд намудани стратегияву усули тарҷума монеа нашуд. Дар он солҳо тарҷумаи бадеӣ дар Тоҷикистон ҳамчун як соҳаи фаъолияти эҷодӣ истиқлоли бештаре нишон дод — барномаи аз тарафи Анҷумани III умумитиғфокии нависандагони Иттиҳоди Шӯравӣ дар соли 1959 муайянгардида аҳамияти бузурги маданият иҷтимоӣ пайдо нашуд. Баъдан бо қори тарҷумонӣ асосан мутарҷимони касбӣ, нависандагону шоироне машғул мешуданд, ки ба шарофати онҳо тарҷумаи бадеӣ ҷанбаи эҷодӣ пайдо мекунад. Дар натиҷа тарҷумаи бадеӣ ниҳоятан ба шуғли касбӣ табдил ёфт ва барояш қуллаҳои нав падидор мешаванд. Нашри ёдгориҳои классикони ҷаҳон мавриди таваҷҷуҳи зиёд шуданд - мазҳакаҳои Лопе де Вега, романи Сервантес ва фочаҳои Шекспир ба таъб расиданд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абдуманнонов, А. Вселенную связую воедино ... / А. Абдуманнов, А. Аминов // Памир. - 1984. - № 1. - С. 149.
2. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 353 с.
3. Ашуров, А. Дж. Стилизация исторической реальности: специфика и проблемы ее сохранения при передаче национального колорита: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Дж. Ашуров. - Душанбе, 2022. - 25 с.
4. Бадалов, Б. К. История переводов произведений Н.В. Гоголя и опыт сравнительно-типологического исследования в таджикской литературе: дис ... канд. филол. наук: 10.01.03/Б.К. Бадалов. - Душанбе, 2004. - 167 с.
5. Бакаева, М.Т. Художественные функции реалий в произведениях Фазлиддина Мухаммадиева и особенности воспроизведения их национального колорита в русских переводах: дис ... канд. филол. наук / М.Т. Бакаева. - Душанбе, 2020. - 164 с.
6. Бобоалиева, З. П. Творчество Чингиза Айтматова в контексте таджикско-кыргызских литературных связей (проблемы перевода): дис ... канд. филол. наук / З.П. Бобоалиева. - Душанбе, 2016. - 175 с.
7. Гарбовский, Н.К. Теория перевода: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Лингвистика и межкультур. коммуникация» / Н. К. Гарбовский. - М.: изд-во Моск. ун-та (МГУ), 2004 (ОАО Можайский полигр. комб.). - 542 с.
8. Давронов, А. У. Таджикско-армянские литературные связи в новое время: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. - Душанбе, 2009. - 53 с.

9. Комиссаров, В. Н. Современное переводоведение. Учебное пособие. - М.: ЭТС. — 2002. — 424 с.
10. Наврузов, А. Х. Проблема адекватности перевода и сохранения авторского стиля в переводах художественного текста с русского языка на таджикский: на материале перевода романа М. Шолохова «Тихий Дон» на таджикский язык, выполненного Э. Муллокандовым): дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 2021. - 154 с.
11. Рахманов, Б. Р. А. А. Бестужев-Марлинский и персидско-таджикская литература: Проблемы перевода и влияния: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 2006. - 26 с.
12. Рустамова, Г. Р. Русско-таджикские литературные связи в XX веке (в контексте творчества Льва Толстого): автореф. дис. ... д-ра филол. наук. - Душанбе, 2017. - 44 с.
13. Хамидова, Н. Ш. Некоторые вопросы художественного перевода поэзии в современной таджикской литературе: на примере переводческой деятельности Лоика Шерали и переводов его поэзии на русский язык: автореф. дис. ... канд. филол. - Худжанд, 2009. - 26 с.
14. Хамробоёв, Н. А. Этапы формирования и развития переводческого движения в VIII-XIV веках (с пехлевийского на арабский и с арабского на персидско-таджикский) автореф. дис. на соис. уч. ст. д-ра филол. наук. - Худжанд, 2019. - 158 с.
15. Холназарова, Н. Н. Художественные функции поэтонимов в трилогии Дж. Икрами («Дочь огня», «Двенадцать ворот Бухары», «Поверженный») и особенности их передачи в русском переводе: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 2022. - 28 с.
16. Холов, Х. Р. История и принципы перевода лирической поэзии А. С. Пушкина в таджикской литературе: дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 1999. - 143 с.
17. Шарипова, З. А. Художественно-стилистические особенности немецкого перевода повести Садриддина Айни «Смерть ростовщика»: дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 2018. - 171 с.
18. Шарифов, Х. Творческое взаимодействие писателей Центральной Азии в новом тысячелетии (взгляд на проблему). – Материалы конференции в Бишкеке в кн.: Все мы, Азия, твои дети ... (Кн. 2). – Душанбе: Сурушан, 2003. – С. 160.
19. Шарифова, Г. А. Таджикские переводы новелл Азиза Несина: вопросы художественно-стилевых особенностей: дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 2007. - 158 с.
20. Шкловский, В. Б. Дневник [Лит. очерки]. – М.: Сов. писатель, 1939. – С. 35.
21. Шодикулов, Х. Художественный перевод, литературные связи на пороге 21-го века. Материалы конференции в Бишкеке в кн.: Все мы, Азия, твои дети ... (Кн. 2). – Душанбе: Сурушан, 2003. – С. 160.

REFERENCES:

1. Abdumannov, A. I connect the Universe together.../A. Abdumannov, A. Aminov//Pamir.-1984.- № 1. – P.149.
2. Aini, S. An example of Tajik literature / S. Exactly. - Dushanbe: Adib, 2010. - 353 p.
3. Ashurov, A.J. Stylization of historical reality: specifics and problems of its preservation when conveying national color: abstract of thesis. dis. ...cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 2022. - 25 p.
4. Badalov, B.K. History of translations of works by N.V. Gogol and the experience of comparative typological research in Tajik literature: dissertation... cand. Philol. Sciences: 10.01.03. - Dushanbe, 2004. - 167 p.
5. Bakaeva, M.T. Artistic functions of realities in the works of Fazliddin Muhammadiyev and features of reproducing their national color in Russian translations: dis... cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 2020. - 164 p.
6. Boboaliev, Z. P. Creativity of Chingiz Aitmatov in the context of Tajik-Kyrgyz literary relations (translation problems): dis... cand. Philol. Sciences. - Dushanbe, 2016. - 175 p.
7. Garbovsky, N.K. Translation theory: textbook. for university students studying in the specialty "Linguistics and Interculturalism. communication" / N. K. Garbovsky. - M.: publishing house Moscow. University (MSU), 2004 (JSC Mozhaik Printing Plant). – 542 p.
8. Davronov, A. U. Tajik-Armenian literary connections in modern times: abstract. dis. ... Dr. Philol. Sci. - Dushanbe, 2009. - 53 p.
9. Komissarov, V.N. Modern translation studies. Tutorial. - M.: ETS. - 2002. - 424 p.
10. Navruzov, A.Kh. The problem of translation adequacy and preservation of the author's style in translations of literary texts from Russian into Tajik: based on the translation of M. Sholokhov's novel "Quiet Don" into Tajik, made by E. Mullokandovo): dis. ...cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 2021. - 154 p.
11. Rakhmanova, B. R. A. A. Bestuzhev-Marlinsky and Persian-Tajik literature: Problems of translation and influence: abstract. dis. ...cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 2006. - 26 p.

12. Rustamova, G. R. Russian-Tajik literary connections in the 20th century (in the context of the work of Leo Tolstoy): abstract. dis. ... Dr. Philol. Sci.- Dushanbe, 2017. - 44 p.
13. Khamidova, N. Sh. Some issues of literary translation of poetry in modern Tajik literature: on the example of the translation activities of Loik Sherali and translations of his poetry into Russian: abstract. dis. ...cand. Philol. - Khujand, 2009. - 26 p.
14. Khamroboev, N. A. Stages of formation and development of the translation movement in the 8th-14th centuries (from Pahlavi to Arabic and from Arabic to Persian-Tajik) abstract. dis. on sois. uch. Art. Doctor of Philological Sciences - Khujand, 2019. – 158 p.
15. Kholnazarova, N. N. Artistic functions of poetonyms in the trilogy by J. Ikrami (“Daughter of Fire”, “The Twelve Gates of Bukhara”, “Defeated”) and the features of their transmission in Russian translation: abstract. dis. ...cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 2022. - 28 p.
16. Kholov, H. R. History and principles of translation of A. S. Pushkin’s lyric poetry in Tajik literature: diss... cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 1999. - 143 p.
17. Sharipova, Z. A. Artistic and stylistic features of the German translation of Sadriiddin Aini’s story “The Death of a Moneylender”: dis... cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 2018. - 171 p.
18. Sharifov, Kh. Creative interaction of writers of Central Asia in the new millennium (a look at the problem). – Materials of the conference in Bishkek in the book: All of us, Asia, are your children... (Book 2). – Dushanbe: Surushan, 2003. – P. 160.
19. Sharifova, G. A. Tajik translations of Aziz Nesin’s short stories: issues of artistic and stylistic features: dis... cand. Philol. Sci. - Dushanbe, 2007. - 158 p.
20. Shklovsky, V.B. Diary [Lit. essays]. – M.: Sov.pisatel, 1939. – P. 35.
21. Shodikulov, Kh. Literary translation, literary connections on the threshold of the 21st century. Materials of the conference in Bishkek in the book: All of us, Asia, are your children... (Book 2). – Dushanbe: Surushan, 2003. – P. 160.